

केंद्र पुरस्कृत योजना “व्याघ्र प्रकल्प”
योजनेंतर्गत विविध कार्यबाबींचा समावेश
करण्याबाबत.

महाराष्ट्र शासन
महसूल व वन विभाग,
शासन निर्णय क्र. डब्ल्यूएलपी-०८.१६/प्र.क्र.२७२/फ-१
मंत्रालय, मुंबई ४०००३२.
दिनांक :- ०१ सप्टेंबर, २०१६.

वाचा :-

१. केंद्रीय पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल, मंत्रालय, नवी दिल्ली यांचे पत्र क्रमांक १५-६/२०१४-पीटी, दिनांक १८.१२.२०१५.
२. महसूल व वन विभाग , शासन निर्णय क्रमांक :- डब्ल्यूएलपी-०२.१६/प्र.क्र.४९/फ-१, दिनांक २४.०५.२०१६.
३. महसूल व वन विभाग , शासन निर्णय क्रमांक :- डब्ल्यूएलपी-०२.१६/प्र.क्र. ७९/फ-१, दिनांक २४.०५.२०१६.

प्रस्तावना :-

महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती सन १९६० मध्ये झाली. तेव्हा राज्यात चंद्रपूर येथील ताडोबा राष्ट्रीय उद्यान व कोल्हापूर जिल्ह्यातील राधानगरी अभयारण्ये अस्तित्वात होते. वन्यजीव संरक्षणाच्या दृष्टीने मुंबई वन्यजीव व पक्षी संरक्षण अधिनियम १९५१ नुसार कायद्याची अंमलबजावणी व वन्यजीव संरक्षण या कामावरच सुरुवातीस ज्यादा भर होता. देशभरातील वन्यजीवांच्या घटत्या संख्येमुळे निर्माण झालेल्या परिस्थितीमुळे वन्यजीव (संरक्षण) अधिनियम १९७२ मध्ये केंद्र शासनाने पारीत केला व त्याची अंमलबजावणी महाराष्ट्रात जून १९७३ पासून सुरु झाली. विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीला वाघ हया प्राण्याची एक लाखाच्या जवळपास असणारी संख्या कालांतराने ३ ते ४ हजार इतकी कमी झाल्याने केंद्र शासनाने वाघ हया वन्यप्राण्याच्या संरक्षण व संवर्धनासाठी म्हणून व्याघ्र प्रकल्प ही योजना सन १९७३ मध्ये अस्तित्वात आणली.

२. राज्यात दिनांक २२/२/१९७४ रोजी सर्वप्रथम मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प घोषित करण्यात आला. आजमितीस राज्यामध्ये मेळघाट व्यतिरीक्त ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्प, पेंच व्याघ्र प्रकल्प, बोर व्याघ्र प्रकल्प, नवेगांव-नागझिरा व्याघ्र प्रकल्प व सहयाद्री व्याघ्र प्रकल्प असे एकूण ६ व्याघ्र प्रकल्प अस्तित्वात आहेत.

३. केंद्र शासनाकडील “व्याघ्र प्रकल्प” योजनेंतर्गत व्याघ्र प्रकल्पाचा विकास व संरक्षण ह्या योजनेच्या अनावर्ती खर्चासाठी १०० टक्के अनुदान तर आवर्ती खर्चासाठी ५० टक्के अनुदान प्राप्त होत होते. व्याघ्र प्रकल्प ह्या योजनांच्या अनावर्ती खर्चासाठी वन्यपशु व्यवस्थापन आणि संरक्षण (१००% केंद्र अनुदान) (२४०६ १२४३) १०० % केंद्र हिस्सा ह्या लेखाशिर्षाखाली निधी वितरीत केला जात होता. तर आवर्ती खर्चासाठी ५० % केंद्र हिस्सा वन्यपशु व्यवस्थापन आणि संरक्षण (२४०६ ०७८४) व ५० % राज्य हिस्सा वन्यपशु व्यवस्थापन आणि संरक्षण (२४०६ २३८४) ह्या लेखाशिर्षाखाली निधी वितरीत केला जात होता.

४. केंद्रीय पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल, मंत्रालय, नवी दिल्ली यांनी “व्याघ्र प्रकल्प” योजनाअंतर्गत अनावर्ती खर्चाचा १००% केंद्र हिस्सा अंतर्गत हिस्सा पद्धती ६०:४० असे बदलली असल्याबाबत संदर्भ क्रमांक १ च्या पत्रान्वये सूचित केले आहे.

५. सदर सुधारीत हिस्सा पद्धतीच्या अनुषंगाने संदर्भ क्रमांक २ च्या शासन निर्णयान्वये “व्याघ्र प्रकल्प” योजनाअंतर्गत अनावर्ती खर्चाच्या कार्यबाबींच्या केंद्र हिस्सासाठी वन्यपशु व्यवस्थापन आणि संरक्षण (२४०६ १२४३) या लेखाशिर्षाचे नामनिधानामध्ये “व्याघ्र प्रकल्प” असे तसेच १००% केंद्र हिस्सा ऐवजी ६०% केंद्र हिस्सा असा बदल व अनावर्ती कार्यबाबींकरिता अनुरूप राज्य हिस्सा ४०% या करिता (२४०६ A१०२) हे नवीन लेखाशिर्ष उपलब्ध करून देण्यात आले आहे. तसेच “व्याघ्र प्रकल्प” योजनाअंतर्गत आवर्ती कार्यबाबींच्या केंद्र हिस्साकरिता ५०% केंद्रीय हिस्साकरिता (२४०६ A१२२) व त्याअनुरूप ५०% राज्य हिस्साकरिता (२४०६ A१३१) ही लेखाशिर्षे संदर्भ क्रमांक ३ च्या शासन निर्णयान्वये उपलब्ध करून देण्यात आली आहेत.

६. सदरची योजना सुरु झाल्यानंतरच्या काळात नवीन व्याघ्र प्रकल्प क्षेत्राची भर पडली तसेच दरम्यानच्या काळात कार्यबाबींमध्ये काळानुरूप बदल होत गेला आहे. तसेच अनुदान हिस्सा पद्धतीत झालेल्या बदलाच्या अनुषंगाने उपलब्ध करून देण्यात आलेली उपरोक्त लेखाशिर्ष विचारात घेता सदर योजनेतील संबंधित सर्व कार्यबाबींचा समावेश करून एकत्रितरित्या सर्वकष मार्गदशक सूचना निर्गमित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :-

केंद्र पुरस्कृत योजना “व्याघ्र प्रकल्प” या योजनेतर्गत कालानुरूप कार्यबाबींमध्ये झालेले बदल लक्षात घेता “व्याघ्र प्रकल्प” या योजनेतर्गत खालील कार्यपद्धती व कार्यबाबींचा समावेश करण्यात येत आहे.

“ व्याघ्र प्रकल्प ” योजना अंमलात आणण्याच्या कार्यपद्धती.

१. संरक्षित क्षेत्रास प्रथमतः व्याघ्र प्रकल्प म्हणून घोषित केल्यानंतर संबंधित व्याघ्र प्रकल्पाचे क्षेत्र संचालक हे त्यांचे नियंत्रक अधिका-यांमार्फत वार्षिक प्रवर्तन अहवाल (Annual Plan of Operation) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर यांना सादर करतील. तदनंतर वार्षिक प्रवर्तन अहवालाचे (Annual Plan of Operation) योग्यरित्या संस्करण करून प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर सदर वार्षिक प्रवर्तन अहवाल राज्य शासनामार्फत केंद्र शासनास सादर करतील. त्यानंतर पुढील वर्षीपासून वार्षिक प्रवर्तन अहवाल प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर यांच्या मार्फत परस्पर केंद्र शासनास सादर केला जाईल.
२. वार्षिक प्रवर्तन अहवालास केंद्र शासनाची मान्यता प्राप्त झाल्यानंतर मंजूर कार्यबाबींचे चालू बाब प्रस्ताव संबंधित क्षेत्र संचालक तातडीने तयार करून त्यांचे नियंत्रक अधिका-यांमार्फत प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर यांना सादर करतील. तदनंतर सदर वार्षिक प्रवर्तन अहवाल प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर हे चालू बाब प्रस्ताव स्वरूपात अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक

- (अर्थसंकल्प, नियोजन व विकास), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर यांचेमार्फत राज्य शासनाच्या मंजूरी व अनुदान उपलब्ध करण्यासाठी सादर करतील.
३. सदर चालू बाब प्रस्तावास राज्य शासन आवश्यक त्या दुरुस्ती/फेरबदलासह मंजूरी प्रदान करुन केंद्र शासनाने उपलब्ध करुन दिलेल्या निधीच्या अनुषंगाने राज्य शासनाचा हिस्सा मिळवून अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (अर्थसंकल्प, नियोजन व विकास) महाराष्ट्र राज्य, नागपूर हयांना निधी उपलब्ध करुन देण्यात येईल.
 ४. निधी उपलब्ध झाल्यानंतर मंजूर वार्षिक प्रवर्तन अहवालानुसार कामे पूर्ण करण्याची जबाबदारी क्षेत्र संचालक यांची राहिल.
 ५. केंद्र शासनाने उपलब्ध करुन दिलेल्या निधीपैकी ६० टक्के निधी खर्च झाल्यानंतर वितरीत करण्यात आलेल्या निधीचे उपयोगिता प्रमाणपत्र सादर केल्यानंतर क्षेत्र संचालक उर्वरीत मंजूर निधीची केंद्र शासनाकडे मागणी करु शकतील.
 ६. सदर योजनेतर्गत करण्यात येत असलेल्या कामांवर संबंधित क्षेत्र संचालक यांचे नियंत्रक अधिकारी (अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक) यांचे नियंत्रण राहिल. त्यांनी सदर कामाबाबत क्षेत्रिय दौरे करुन आवश्यक तेथे मार्गदर्शन/निर्देश द्यावेत आणि त्यासाठी ते उत्तरदायी राहतील.
 ७. प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर हे या योजनेच्या प्रभावी अंमलबजावणीकरिता उत्तरदायी राहतील.
 ८. क्षेत्र संचालक/नियंत्रक अधिकारी यांनी केंद्र शासन / राज्य शासन/ प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर यांचेकडून प्राप्त झालेले निर्देश/ सूचना यांचे पालन करावे.
 ९. केंद्र शासन व राज्य शासनामार्फत वेळोवेळी निर्गमित करण्यात आलेल्या मार्गदर्शक सूचना, वन्यजीव (संरक्षण) अधिनियम, वन (संवर्धन) अधिनियम इत्यादीमधील तरतूदीचा भंग होणार नाही याची क्षेत्र संचालक/नियंत्रण अधिकारी यांनी दक्षता घ्यावी.
 १०. क्षेत्र संचालक/ नियंत्रक अधिकारी प्राप्त निधीचे उपयोगिता प्रमाणपत्र, खर्चाचे प्रमाणपत्र, बाबनिहाय खर्चाचे विवरण प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर यांना सादर करतील. तसेच सदर खर्चाचे लेखापरिक्षण/ ताळमेळ करुन व इतर लेखाविषयक कार्यवाही पूर्ण करण्याची जबाबदारी क्षेत्र संचालक/ नियंत्रण अधिकारी यांची राहिल.

योजनेची मुख्य उद्दिष्टे :-

१. वन्यजीवांचे संरक्षण व संवर्धन करणे.
२. वन्यप्राण्यांच्या शिकारीवर आळा घालणे.
३. व्याघ्र राखीव क्षेत्रात पायाभूत सुविधा (Infrastructure) निर्मिती करणे.
४. वन्यजीव अधिवासाचा विकास.
५. मानव-वन्यप्राणी संघर्ष कमी करणे.

६. व्याघ्र क्षेत्रातील गावांचे पुनर्वसन करून एकसंघ व मानवी हस्तक्षेपमुक्त वन्यजीव अधिवास क्षेत्राची निर्मिती करणे.
७. व्याघ्र राखीव क्षेत्रातील कर्मचा-यांना प्रोत्साहन देऊन त्यांची कार्यक्षमता वाढविणे.
८. संरक्षित क्षेत्रातील वन्यप्राणी संरक्षित क्षेत्राबाहेर जाणार नाही याकरिता उपाययोजना करणे.
९. निसर्ग पर्यटनाद्वारे स्थानिक लोकांना रोजगाराभिमुख बनवून राखीव क्षेत्रात त्यांचे हितसंबंध (Stake Holder) निर्माण करणे.
१०. प्रगत व आधुनिक तंत्रज्ञानाचे सहाय्याने संरक्षित क्षेत्राचे व्यवस्थापन करून वन्यजीवांचे सनियंत्रण करणे व वेळोवेळी त्याचे मूल्यमापन करणे.

व्याघ्र प्रकल्प योजनेतर्गत समावेश करावयाच्या कार्यबाबी.

अ) अनावर्ती कामे

१) वन्यजीव संरक्षण उपाययोजना

- १) वन्यजीवांच्या संरक्षणासाठी निर्मित विशेष व्याघ्र संरक्षण दल (STPF) मधील कर्मचा-यांचे वेतन व भत्ते प्रदान करणे.
- २) व्याघ्र प्रकल्पातील क्षेत्रीय कर्मचा-यांना प्रोत्साहनपर प्रकल्प भत्ता, राशन भत्ता प्रदान करणे.
- ३) वन्यजीव संरक्षणासाठी नियुक्त केलेल्या विशेष पथकांतील कार्यरत वनमजूर, वाहनचालक व इतर रोजंदारी कर्मचा-यांची मजुरी प्रदान करणे.
- ४) वन्यजीव संरक्षणासाठी निरीक्षण मनोरे बांधणे/तपासणी नाके बांधणे, बिनतारी संदेश यंत्रणा उभारणे.

२) वन्यजीव व्यवस्थापन संनियंत्रण

- १) वन्यजीव अधिवासाचा विकास करणे.
- २) वन्यजीव अधिवास क्षेत्राच्या विकासांतर्गत नवीन चेकडॅम/ सिमेंट बंधारे बांधणे गॅबियन बंधारे/ दगडी बंधारे/ ऑनिकेट बांधणे व पाणवठ्यांची निर्मिती करणे, सौर पंपसह विंधणविहीरी घेणे.
- ३) प्रगत व आधुनिक तंत्रज्ञानाचे सहाय्याने (जसे M-stripes, e-trail, e-surveillance) संरक्षित क्षेत्राचे व्यवस्थापन करून वन्यप्राण्यांचे संनियंत्रण करणे. व्याघ्र ओळख पटविणेकामी आज्ञावली (Software) खरेदी करणे.
- ४) संगणक व लॅपटॉप पुरवठा करणे.
- ५) व्यवस्थापनासाठी संशोधन प्रकल्प हाती घेणे.
- ६) माहिती पुस्तिका छापणे.
- ७) अतिसंरक्षित क्षेत्रातील गावांचे पुनर्वसन करणे.
- ८) क्षेत्रीय कर्मचा-यांसाठी निवासस्थान बांधणे.

- ९) वन्यजीव सनियंत्रणासाठी विविध उपाय योजनाची कामे करणे, त्याकरिता साहित्य खरेदी जसे कॅमेरा ट्रॅप्स, बॅटरी, मेमरी कार्ड, रेडिओ कॉलर इत्यादी खरेदी व दुरुस्ती.
- १०) क्षेत्रीय कर्मचारी विशेषतः STPF कर्मचा-यांच्या पाल्यांच्या शिक्षणासाठी जिल्हा मुख्यालयी वसतीगृह निर्माण करणे.

ब) आवर्ती कामे

- १) संरक्षण कुटी/ मजूर कुटी/ निरीक्षण मनोरे यांची दुरुस्ती व देखभाल.
- २) पाणस्थळे/ बंधारे यांची दुरुस्ती, देखभाल व गाळ काढणे इत्यादी.
- ३) गस्तीतील वाहनांची दुरुस्ती व देखभाल, तेल, इंधन व वंगण यावरील खर्च.
- ४) बिनतारी संदेश यंत्रणेचे नुतनीकरण, दुरुस्ती, देखभाल, अनुज्ञप्ती शुल्क.
- ५) विशेष कार्य मजूरांची मजूरी.
- ६) कर्मचारी निवासस्थानांची देखभाल व दुरुस्ती.
- ७) कुरण विकासाची कामे.
- ८) बफर क्षेत्रातील गावांमध्ये जनजागृतीची कामे, कार्यशाळा आयोजित करणे.
- ९) वन्यप्राण्यांच्या सनियंत्रणासाठी कॅमेरा ट्रॅप्स, बॅटरी, मेमरी कार्ड, रेडिओ कॉलर खरेदी व दुरुस्ती.
- १०) क्षेत्रीय कर्मचा-यांचे क्षमता बांधणी करिता प्रशिक्षण / कार्यशाळा आयोजित करणे.
- ११) मानव-वन्यप्राणी संघर्ष कमी करण्यासाठी उपाययोजना करणे / कार्यशाळा आयोजित करणे.
- १२) वन्यजीव संबंधी जागतिक व्याघ्र दिवस, वन्यजीव सप्ताह साजरा करणे, त्या अनुषंगाने माहिती व प्रसिध्दी अंतर्गत पुस्तिका छापणे, आकाशवाणी / दूरदर्शनसाठी चित्रफिती तयार करणे.

क) परिस्थितीकीय विकास कार्यक्रम (Eco-development)

- १) बफर क्षेत्रातील गावांमध्ये जनजागृती, कार्यशाळा आयोजित करणे.
- २) बफर व लगतच्या क्षेत्रामध्ये परिस्थितीकीय विकास कामे जसे गुरांना लसीकरण, समाजपयोगी कामे जसे आरोग्य विषयक मेळावे घेणे, उपजिविका निगडित प्रशिक्षण देणे.

२. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१६०९०११६०३२३७२१९ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(अरविंद आपटे)

विशेष कार्य अधिकारी,

महसूल व वन विभाग

प्रति,

- १) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वनबल प्रमुख), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
- २) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
- ३) अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (अर्थसंकल्प, नियोजन व विकास), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
- ४) अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), पश्चिम, मुंबई.
- ५) अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), पूर्व, नागपूर.
- ६) मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्प, चंद्रपूर.
- ७) मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, पेंच - बोर व्याघ्र प्रकल्प, नागपूर.
- ८) मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, अमरावती.
- ९) मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, सह्याद्री व्याघ्र प्रकल्प, कोल्हापूर.
- १०) वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, नवेगांव-नागझिरा व्याघ्र प्रकल्प, गोंदिया.
- ११) महालेखापाल-१/२ (लेखापरीक्षण /लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र राज्य, मुंबई / नागपूर.
- १२) कार्यासन अर्थ-६, वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई - ३२.
- १३) कार्यासन - १४७४, नियोजन विभाग मंत्रालय, मुंबई - ३२.
- १४) कार्यासन- ब- १, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
- १५) फ-१ कार्यासन, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई - ३२ (निवडनस्ती).